

Alevilik Hakkındaki 19. Yüzyıl Misyoner Kayıtlarına Eleştirel Bir Bakış ve Ali
Gako'nun Öyküsü

Son 10-15 yıldır yaşanılan "Aleviliğin ihyası"¹ sürecinin temel unsurlarından biri, 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın ilk yansında Batılı ve Türk yazarlarca konu hakkında kaleme alınmış yazıların deyim yerindeyse tozlu raflardan indirilmesidir. Bunda şaşılacak bir şey yok aslında, zira sözü geçen yazıların üretildiği dönem Aleviliğin modern zamanlardaki ilk "hatırlanış" dönemidir. Bununla birlikte son 10-15 yıldır Alevilik konulu çalışmaların, bu kültürün kendi içinden çıkmış ve ağırlıklı olarak sözlü nitelikteki kaynaklardan çok modern dönemin yazılı kaynaklarına -doğrudan veya başka çalışmalar aracılığıyla- atıfta bulunması dikkate şayan bir husustur. Elbette bu metinlerin yakın dönem Alevi tarihinin aydınlatılması konusundaki kıymetini küçümsemek mümkün değil, ancak gene de bahsi geçen kaynakların tüm boyutlarıyla eleştirel bir okumaya tabii tutularak kullanımı hususunda gösterilen yaygın zaafiyet bizce üzerinde düşünölmeye değer bir konu.¹ Alevilik gibi oldukça yaygın bir inanç sistemi ve kültürün geleneksel kaynaklarının sistemli bir şekilde derlenip kayda geçirilmesi açıktır ki birçok açıdan bu modern yazılı kaynakların temininden çok daha çetrefil bir iştir.³ Bu zorluk mevcut durumu kısmen açıklasa da kanaatimizce durumu şekii-

" Doktora öğrencisi, Harvard Üniversitesi Tarih/Ortadoğu Çalışmaları, Cambridge, Massachusetts / ABD.

1."Aleviliğin ihyası" şeklindeki kullanımı, İngilizce "Alevi revival" İfadesinden esinlendim. İngilizce olarak bu

terimin kullanımı için bkz. Reha Çamutoğlu: "Alevi Revivalism in Turkey" Alevi İden t ir/: Cultural, Religious and Social Perspectives. İstanbul (Svedish Research Institute) 1998: 79-84; Martin van Bruinessen: "Kurds, Turks and the Alevi Revival in Turkey" Middle East Report, Temmuz-Eylü] 1996: 7-9.

2.Elbette bu kaynaklarda bilgi yanlışlarının var olduğu genel olarak bilinmekte ve konuyla ilgili araştırmacılar tarafından zaman zaman bu durum açıkça ifade edilmektedir. Bununla birlikte bizim burada sözünü ettiğimiz daha genel anlamda ve daha sistematik bir eleştirel okumadır.

3.Aslında son yıllarda Aleviliğin geleneksel kaynaklarının derlenmesi girişimlerinde, henüz son derece dağınık ve yetersiz de olsa belirgin bir artış olmuştur. Bunlardan beilî bir köy veya ocak bağlamında yapıları çalışmalara örnek olarak mesela bkz. Kazım Balaban: "Başköylü Hasan Efendi" [bkz. ilerleyen bölümler]. • Daha makro düzeyde bir çalışmaya örnek olarak, Alevilikteki dedelik kurumunu konu edinen ve İstanbul Üniversitesinde yakın zamanda tamamlanmış olan şu doktora tezine bakılabilir: Ali Yaman: Dedelik Kurumu Ekseninde Değişim Sürecinde Alevilik.Doktora Tezi, 1. Ü. İktisat Fakültesi, Uluslararası ilişkiler Anabilirn Dalı, İstanbul 2001.

lendiren diğerk bir etken, halen çok yaygın olarak yazdı olanın sözlü olana -ikisi efe pek fazla sorunsallaştırılmadan-- kayıtsız şartsız eizem tutulması ve yazılı olanın yarattığı sağlamlık ve güvenilirlik sanısıdır.

Bu makale bir anlamda bu sanıyı sorgulamak ama ayla kaleme alınmıştır. Alevilik hakkındaki misyoner kayıtlarını kullanarak4 vurgulamaya çalışacağımız, yazılı kaynakları anlamlandırırken metinlere kendi bağlamları dahilinde ve kurgu- layıalannın kaygı ve sınırlanmışlıklarını anlamaya çalışarak yaklaşmanın önemi ve gereğidir. Diğerk bir deyişle bu çalışma bir eleştirel okuma denemesidir.

Çalışmamızın temel malzemesi, 1830'larda Anadolu'da faaliyete başlayan Amer/can Board of Commissioners for Foreign Missions'a (ABCFM) bağlı protes- tan misyonerlerin çalışmalarının bir anlamda kaydını tutan American Missionary Herald(MH) adil süreli yayındır5 İçeriği hemen bütünüyle alandaki misyonerlerin faaliyet raporlarına dayanan derginin görünürdeki asıl hedef kitlesi, bağışlarıyla misyoner faaliyetlerini destekleyen Amerika'nın dinibütün kesimleri ile halihazırda faal veya gelecekte görev üstlenecek diğerk misyonerlerdi. Ancak büyük olasılıkla dergi, bu hedef kitlenin ötesinde de kendine okuyucu bulmaktaydı. Her şeyden önce Batılı diplomatik çevrelerin, özellikle de Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik çalışan İngiliz ve Amerikalı diplomatların dergiyi takip ettiklerini düşünmek yanlış olmaz, hele hele de bu Batılı ülkelerle Osmanlı hükümeti arasındaki İlişkilerde misyonerlik faaliyetlerinin tuttuğu önemli yeri göz önüne alırsak* Ayrıca o dönemlerde Anadolu'da yol kateden seyyahlar için de misyoner raporları bilinmez

4.Kızılbaşlar hakkındaki misyoner raporlarına ilk dikkatimizi çeken, bu raporlardan bazı kısımları çevirip Türkçe olarak yayınlayan araştırmacı Mehmet Bayrak'tır: Alevilik ve Kürtler (înceleme- Ar aştırma -Belgeler). {Öz-Ge Yayınları) 1997.

5.ABCFM'm Osmanlı İmparatorluğu dahilindeki çalışmaları aslında 1820 yılında başlamıştır, ancak ilk 011 yıl bu çalışmalar özelliği Filistin ve çevresiyle sınırlı kalmıştır. Anadolu'daki faaliyetlerinin başlangıcı ise 1830 yılında Amerika Birleşik Devletleri'ne kapitüler hakların tanınması ve akabinde ülkede ilk Amerikan temsilcilerinin kurulmasıyla eşzamanlı olmuştur. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Uygur Kocabaşoğlu: Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika: 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğuidaki Amerikan Misyoner Okulları, istanbul 1989. Ayrıca ABCFM'm dönemin Anadolu merkezli faaliyetlerine yönelik yayınladığı genel raporlardan biri olarak bkz. Condensed Sketch of tbe Missions of the American Board in Asiatic Turkey. Boston 1910.

6.Amerikan misyonerler 1880'li yıllara kadar Osmanlı Hükümeti ile aralarında ortaya çıkan sorunlarını, Ortadoğu'da çok daha uzun süredir ve çok daha fazla sayıda bulunan ingiliz diplomatik temsilcileri aracılığıyla halletme yoluna gitmişlerdir. Misyoner faaliyetlerinin Amerika ve ingiltere'nin Osmanlı imparatorluğu ile sürdürdükleri ilişkilerdeki yeri konusunda Kocabaşoğlu, Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika, özellikle de 20-23 arasındaki sayfalara bakılabilir. Ayrıca MH'da da bu yakm illişkiyi kanıtlayan haberlere rastlıyoruz. Mesela 1862 yılında Maraş'ta bir Hıristiyan köyüyle bir Müslüman köyü arasında çıkan sürtüşmeler sonucunda misyonerlerin güvenliği tehlikeye düşer. Bölgedeki misyonerleri "fanatik Müslümanların" saldırısından bir grup askeriyle Halep'ten tam vaktinde yetişen İngiliz Konsülü kurtarır. Bu olaylar dönemin ingiliz basınında da yenilmiştir: "The Missions-Items of Intelligence: Central Turkey" MH Kasım (1862): 351. 1850 yılında Protestanların bağımsız bir cemaat olarak Osmanlı hükümeti tarafından tanınmasında da gene ingiliz diplomatların, özellikle de Sir Stratford Canning adlı birinin başat rol oynadığını görüyoruz: bkz. Condensed Sketch, sf.. 19.

ülkelere açılan ilk pencereler olmuş olsa gerek. Çoğu ya Batılı ülkelerin resmi görevlisi kimliğiyle ya da antik dönem hakkında araştırma yapan arkeologlar olarak.yola revan olan bu seyyahlar arasında Anadolu'ya yayılmış misyoner merkezlerini birinci! bağlantı ve durak noktası olarak kullananlar da az değildi. 7 Belki bunlardan daha da ilginç, Abdülhamit döneminde, Amerikalı Protestan misyonerlerin faaliyetleri karşısında giderek artan telaşa koşut olarak Osmanlı Devleti'nin görevlilerince de bu tür yayınların, özellikle de MH'ın takip edildiğine dair verilerin elimizde

mevcut olmasıdır.⁸

Aslında Osmanlı toprakları ABCFM'nin gönüllüleri buralarda görünmeden çok daha önce misyonerlik faaliyetlerine sahne olmaya başlamıştı. Mesela Fransa kökenli katolik misyonerler ta 17. yüzyıldan beri Osmanlı imparatorluğu sınırları içerisinde faaliyet göstermekteydiler, ancak Amerikan misyonerlerinin yarattığı seviyede bir telaşa hiçbir zaman yol açmamışlardı. Amerikan misyonerlere karşı gösterilen bu farklı tepkinin çeşitli nedenleri vardı. Birincisi ABCFM'e bağlı Protestan misyonerler diğer misyoner gruplarına oranla çok daha iyi finanse edilmişti ve çalışmalarında çok daha ısrarcı ve etkindiler. Ayrıca diğer misyoner gruplarından farklı olarak Anadolu en yoğun faaliyet gösterdikleri alanlardan biriydi. Gerçi misyonerler için aslolan hedef, cahil ve sadece sözde (nominal) Hıristiyanlar olarak gördükleri şarklı (oriental) Hıristiyanlar, Özellikle de Gregoryan mezhebinden Ermenilerdi. Müslümanların din değiştirmesi şeriat kurallarına göre imkânsız olduğundan, misyonerlerin onlara yönelik etkinlik göstermesi yasaktı ve her ne kadar 1850'daki Islahat Fermanı ile dinsel özgürlükler arttırılmış ise de gelecek tepkilerden korkulduğu için en azından açıktan açığa Müslümanların Hıristiyanlığa geçmesi teşvik edilemiyordu.' Dahası Ermeni cemaati bile Protestan

7. Mesela Kürdistan Konsülü sıfatıyla Anadolu'yu gezen ve bu gezi esnasında derlediği notlarını bir coğrafya dergisinde basan J.G. Taylor, aşağıda kendilerinden uzun uzun söz edeceğimiz misyoner Mr. Dunmore ile bir Alevi aşiretinin reisi olan Ali Gako'dan yazılarında bahsetmektedir. Taylor gezileri esnasında, MH'ı okuyucularının "Meşhur Protestan Kürt" olarak yakından tanıdığı Ali Gako'yu ziyaret etmeyi de ihmal etmemiştir: bkz. J.G. Taylor H.M. Consul for Kürdistan: "Journal of a Tour in Armenİa, Kürdistan, and Upper Mesopotamia, with Notes of Researches in the Deyrsim Dagħ in 18 66" The Journal of the Royal Geographical Society 38 (1868): 281-361. Gene Anadolu'nun çeşitli yerlerine seyahat etmiş ve bu seyahatleriyle ilgili yazdıklarında Alevilerde de sıkça bahsetmiş olan arkeolog William M. Ramsay'nin misyonerlerle olan yakın temasını Impcissions of Turkey during 12 Years' Wandering. London 1897, adlı kitabında özel olarak Amerikan misyoner faaliyetlerine ayırdığı bölümden anlıyoruz. Aynı yazarın Aleviler ve benzeri gruplar hakkında misyonerlerin yazdıklarıyla önemli ölçüde örtüşen gözlemleri için şu makalesine de bakabilir: "The Intermixture of Races in Asia Minör: Sorae of its Causes and Effects" Proceedings of the British Academy 1915-1916 (Nendeln/Liechtenstein: 1976).

8. Bkz. Selim Deringil: The Well-Protccred Domains: Ideology and Lcgkimacion of Power in cıte Otcomın Empire, 1876-1909. Londra 1998: 125.

9. MH'ın Şubat 1880 tarihli sayısındaki genel gelişme raporunda şöyle deniyor: "[Hükümet] için, kendilerinden öğrenilen Hıristiyanların bir mezhepten diğer mezhebe geçmeleri hiç önemli değildir, ama her ne kadar din değiştiren Müslümanlara ölüm cezası verilmesi kuralı yabancı baskısıyla iptal edilmişse de pratikte halen Müslümanlar için dinsel özgürlük yok. Orta Anadolu'da şu ana kadar ihtida etmiş tek Müslümanlar olan iki kişi sırf Hıristiyan oldukları İçin yıllardır sürgündedirler ve Hıristiyan konsüllerin şu ana kadarki çabaları özgürlüklerine kavuşmalarını sağlayamamıştır." sf. 49. Aslında, Müslümanların din değiştirmelerinin teşviki maksadıyla kullanılmasını engellemek için Osmanlı hükümeti 1856 İslahat Fermanı'nı muayyen bir şekilde yorumlayıp, bu yorumlarını Batılı diplomatlara da kabul ettirmeye çalışmıştır; bu konuda bkz. Deringil, The Well-ProrecCed Domains, sf. 115-116.

misyonerleri hiç de dostça karşılamamıştı, hatta faaliyetlerinin ilk yıllarında Ermeniler tarafından saldırıya uğrayan misyonerler bile olmuştu.¹ Bununla birlikte ısrarla çalışmalarını sürdüren Amerikalı misyonerler, bir yandan yavaş yavaş da olsa Ermeniler arasında kendi mezheplerine taraftar kazanırken, öte yandan da etki alanlarını genişletmek için başarıyla yeni yöntemler geliştireyorlardı. Açtıkları hastanelerle ve her seviyede modern eğitim kurumlarıyla -ki bunlar ilk zamanlar kurdukları ve sırf din eğitimi veren misyoner okullarından farklıydı- hiçbir fark gözetmeksizin tüm yerli halka hizmet götürmek, bu yöntemlerin en başta geleniydi. Bu hizmetler Osmanlı tebaası tarafından o kadar büyük taleple karşılanmıştı ki zamanla Müslüman halk dahi bu kurumların müdavimleri arasında boy göstermeye başlamıştı. Üstelik zamanla Müslümanlardan

bile, birkaç taneyi aşmayacak kadar dahi olsa taraftar kazanmayı başarmışlardı; hatta MH'den öğrendiğimize göre bu yeni taraftarlar arasında "Ahmed Tewfik Effendi" adında İstanbul ulemasından biri de vardı.¹¹

Selim Deringil yakın zamanda yayınlanan bir çalışmasında, Sultan Abdülhamit'in Anadolu'yu bir ağ gibi sarmakta olan misyoner grup ve kurumlarından çok ciddi rahatsızlık duyduğunu göstermiştir.¹¹ Her ne kadar resmi devlet görevlisi olmasalar da ve zaman zaman kendi hükümetleriyle bile ters düşebilseler de Amerika ve İngiltere'den gelebilecek diplomatik baskı korkusuyla dönemin yöneticilerinin Protestan misyonerlerin faaliyetlerini kayda değer oranda sınırlamaları olası değildi. Bu durumda Osmanlı Hükümeti misyonerlerin artan gücüne karşı gene onların, yani misyonerlerin kendi silahlarıyla mücadele yolunu tutmuştu. Hükümet bir yandan misyoner okullarına karşı Batılı anlamda modern

10. Ermenilerin, toplumsal yapılarına ve geleneksel dinlerine karşı tehdit olarak gördükleri Protestan misyonerlere karşı gösterdikleri olumsuz, hatta düşmanca tepkilerin MH'a yansıyan sayısız örnekleri mevcuttur. Mesela Ermeniler tarafından saldırıya uğrayan ve içlerinden birinin de Mr. Dunmore olduğu iki misyonerin haberi için bkz. "Kharpoot: Letter from Mr. Wheeler, June 2, 1858" MHEylül 1858: 280. Hatta Ermenilerin Türklerle el ele verip Protestanlara karşı işbirliği yaptığına dair haberler de MH sayfalarında sık sık görülmektedir; örneğin bkz. "Kharpoot: Letter from Mr. Dunmore, March 4, 1857" MH Temmuz 1857: 218; "Station Reports" MH Eylül 1857: 290 ve 292.

11. ilgili yazıda Ahmet Tefvîk Efendi'nin İncil'in Türkçe'ye çevrilmesine yardımcı olduğu, ancak din değiştirdiği iddiasıyla yargılanıp ölüm cezasına çarptırıldığı ve sonunda İngiliz büyükelçisinin girişimleriyle cezanın sürgüne çevrildiği söylenmektedir. Sonunda Alime t Tefvîlc gizlice İngiltere'ye kaçıp orada vaftiz edilmiştir. "Notes from the Wide Field: Turkey" A-IH Şubat 1882: 76.

12. Bu konuda Deringil'in yukarıda zikrettiğimiz kitabının özellikle şu iki bölümüne bakılmalıdır: "'To Enjoin the Good and to Forbid Evi?: Conversion and Ideological Reinforcement" ve "'They Confuse and Excite Minds': The Missionary Problem". Her ne kadar sonuçta misyonerler başarısız olmuşsa da Deringil o dönemde Osmanlı Hükümeti'nin Müslüman ahaliye yönelik misyoner faaliyetlerinden büyük kaygı duyduğunu belirtmekte ve bu durumu Anadolu'da yaşanan bir "dini kriz" [religious crisis] hali olarak tanımlamaktadır, bkz. sf. 77. MH'da da sonuçta ulaşılmak istenen asıl gayenin tüm İmparatorluğu Hıristiyanlığa kazandırmak olduğu ifade edilmiştir: "Türkiye'ye yönelik misyonerlik çalışmalarının destekçileri insan ve para sağlarsa ve dualarım eksik etmezlerse kısa sürede en güçlü engeller bile ortadan kalkacak ve ülkenin şu anda kendi içinde uyumsuz olan halkı Hıristiyanlık inancında birleşeceklerdir ve Türk İmparatorluğu temizlenip İncil'e kavuştuktan sonra dünyanın Hıristiyan milletleri arasında yerini alacaktır." Rev. Henry Marden: "Central Turkey" MH Şubat 1880: 50

eğitim veren kendi okullarını ülke sathına yaymaya çalışırken¹³ diğer yandan da imparatorluk sınırları içerisindeki isiami unsuru pekiştirip güçlendirme çabasına girişmişti. Bu bağlamda camisi olmayan köylere cami yapımı teşvik ediliyor ve gerekli görülen yerlere Hanefi misyonerler* yollanıyordu. Osmanlı Hükümeti'nin bu tür faaliyetlerine hedef olan yerler arasında, halkı Ehli Sünnet oimamakla birlikte resmi kayıtlarda herhangi bir fark belirtilmeksizin Müslüman kaydedilen bölgelerin yanı sıra, halkı Sünni mezhepten olup da örneğin o vakte kadar camisi olmayan köyler de vardı.¹⁵

Resmen farklı dini kimliklerinin tanınmamasına rağmen bir süredir çoğunlukla kendi hallerine bırakılmış olan bu Sünni cemaat dışı grupların Osmanlı Hükümeti'nce yeniden ciddi olarak gündeme alınmalarının ve zaman zaman ikna yöntemiyle zaman zaman da kaba kuvvet kullanılarak Sünni İslama çevrilmeleri gayretlerinin birbirleriyle iç içe geçmiş hem ideolojik hem de pragmatik nedenleri vardı.¹⁴ Bu nedenler arasında, merkezileşme eğilimlerinin bir parçası olarak vergi toplamada devletin etkinliğini artırma çabası ve askerlik hizmetinden kaçmaların önlenmesi gayesi ilk akla gelenlerdir. Her iki açıdan da göçebe yaşam tarzını benimsemiş gruplar ile resmi din

anlayışının dışında kalan kesimler yüksek risk gruplarını teşkil etmekteydiler. Konumuz açısından daha da önemlisi, Sünni cemaate dahil olmayanların büyük bir olasılıkla misyonerlik faaliyetleri itibarıyla de yüksek risk grupları olarak görülmüş olmalarıydı. Diğer bir deyişle, bu gruplar birçoklarına göre imparatorluğun bel kemiğini oluşturan Milleti İslamiye'nin misyonerlik faaliyetleri karşısındaki yumuşak karnıydı. En azından ABCFM misyonerleri tarafından, her ne kadar sonuçta hiçbir somut başarı elde edilememişse de o dönemde bu grupların Hıristiyan gruplardan sonra potansiyel olarak "ihtidaya"⁷ en açık kesimler olarak telakki edildiklerine şüphe yok. İşte bu yüzden ki MH'da yer alan yazıların Osmanlı topraklarındaki faaliyetleri hakkındaki raporlarda yerli Hıristiyanlardan sonra en çok bahsi geçen gruplar arasında Yezidiler, Dürziler, Nusayriler ve Kızılbaşlar da vardı. Biz yazımızın geri kalan kısmında misyonerlerin benzeri diğer gruplara nispeten daha geç "keşfettikleri" Kızılbaşlar¹⁰ hakkındaki

13.Harpüt'da nerede bir Protestan okulu kurulsa derhal aynı yerde Ermeniler de bir okul açarmış ki çocuklarının Protestan okullarına rağbet etmesinin önünü alabilsinler: "Eastern Turkey Mission: Kharpoot" MH Ağustos 1868: 246

14.Hanefi misyonerler şeklindeki kullanım Deringil'den alınmadır: ""Well-Protected Domains" mesela bkz. sf. 113

15.Bkz. age., özellikle sf. 91

16.Bu genel politikanın iyi bir örneği Yezidilere yönelik Sünnileştirme çabalarıdır; bu konuda bkz. Deringil: "Well-Protected Domains" sf. 69-75. Aynı bölümün diğer sayfalarında Deringil diğer Sünni cemaat dışı gruplara da değinmektedir.

17.Her ne kadar "ihtida" genel olarak başka bir dinden Islama geçmek anlamında kullanılsa da ben yazımda bu kelimeyi daha geniş bir anlamda ve İngilizce "conversion" kelimesinin karşılığı olarak kullandım, dolayısıyla Hıristiyan misyonerlerin perspektifinden yazdığım ifadelerde "ihtida" kelimesi Hıristiyanlığa geçme anlamında anlaşılmalıdır.

18.Bu dönemde henüz Alevi adı kullanımda değildir, bu yüzden ben de yararlandığım kaynaklara sadık kalıp makalenin geri kalan kısmında Kızılbaş adını kullanacağım.

kayıtlarının eleştirel bir okumasını sunup, ardından "Protestant Kurd" Aii Gako'nun¹⁹ misyonerlerle olan macerasına göz atacağız.

MH okuyucuları "Kuzulbaşlar"¹⁰ ile ilk olarak 1855 yılının Şubat ayında tanıştı. O esnada ABCFM'in Arapkir şubesinde görevli misyoner Mr. Dunmore merkeze yolladığı Ekim 1854 tarihli mektubunun "Sözde Müslümanlar" başlıklı kısmında Kızılbaşları okuyuculara şöyle tanıtmıştı:

Bu bölgede dağınık olarak yaşayan sözde Müslüman bir mezhep var ki daha önce haklarında hiçbir şey duymadığınızı zannediyorum. Adları kelime anlamıyla Kırmızı baş' demek olan Kuzulbaş. Ama onlara neden bu adın verildiğini henüz tespit edemedim. . . . Gerçekten de olağanüstü insanlar ve ilgimizi hakediyorlar. Her ne kadar Müslümanlar onları kendilerinden saysalar da onlar Muhammet'in takipçisi değiller. Onlar Tanrı'nın oğlu İsa'ya inanıyorlar, en azından bilebildikleri kadarıyla.. Hiçbir zaman ya da hemen hemen hiçbir zaman Müslümanlar gibi namaz kılmıyorlar, oruç da tutmuyorlar. Kendilerine özgü insanlar ve İncil'in mesajına açıklar.. Bazı tuhaf inanışları ve putataparlıkla alakalı uygulamaları var. Mesela küçük siyah bir odun parçası bulduklarında bir evliyanın ya da atının kalıntısıdır diye ona tapınmaya başlıyorlar. Tarihleri ve inançları hakkında daha çok bilgi toplamayı umuyoruz. Türkler onları da Kürtler gibi beş para etmez sapkınlar (heretics) olarak görüyor ve hiç umursamıyorlar ve sanırım hepsi açıkça gerçeği [Hıristiyanlığı] kucaklasalar bile o taraftan [Türklerden] ciddi bir güçlüklerle karşılaşılacak.

Başkalarının ayak basmaya bile korktuğu yerlere gitmekten çekinmemesiyle ünlü Mr. Dunmore, gelecek yaklaşık on yıl süresince misyonerlerin Kızılbaşlara yönelik benimseyecekleri umut dolu vizyonunun temelini bu mektupla atmış bulunuyordu: Kızılbaşlar Müslüman çoğunluğa bağlılık duymayan nevi şahıslarına münhasır bir gruptur. Her ne kadar bazı batıl inançları olsa da İsa'yı kabul ederler ve Hıristiyanlığa aşıktırlar. Hem de ihtida etmeleri durumunda Müslümanlar

büyük olasılıkla seslerini bile çıkarmayacaklardır. Kendini görevine adanmış bir misyoner açısından o anda bundan daha iyi bir haber olamazdı herhalde, zira o vakte kadar hemen hemen tamamen Ermeniler İle sınırlı faaliyetleri için Kızılbaşlar yeni bir verimli alan teşkil edebilirdi. Mr. Dunmore'un bu heyecanı kısa sürede diğer meslekdaşlarını da saracak, Anadolu'da yeni yeni, umut vadeden Kızılbaş cemaatleri tespit edilecektir.

Sürekli yeni Kızılbaş cemaatler ve gene Kızılbaşlar gibi Müslümanlar tarafından sapkın olarak kabul edilip hor görüldüğü gözlemlenen Kürt gruplar keşfetmeye devam eden misyonerler, bu iki grup arasındaki bağlantıyı hemen

19.Baktığım birkaç Kürtçe sözlükte "Galco" veya benzeri bir kelimeye rastlamadım. Ancak sözlü bazı kaynaklardan öğrendiğim kadarıyla, Kürtçe konuşan Aleviler arasında "Gako" kelimesi — yöresel bazı telafuz farklılıklarıyla beraber- dar anlamda "Baba", daha genel anlamda ise saygı ifade eden bir ünvan olarak kullanılmaktadır.

20."Arabkir: Letter from Mr. Dunmore, October 24, 1.854" MH Şubat 1855: 55-56.

çözemeyecektir. O an henüz farkında değildi, ama Mr. Dunmore'un kendisi, yukarıda alıntılıdığımız mektubunda bahsettiği Kızılbaşlarla karşılaşmadan aylar önce bu kişilerin dindaşlarıyla tanışmış, hatta onlarla yakın ilişki kurmuştu. Mektubunda Türklerin Kızılbaşlar ile bir tuttuklarını söylediği sapkın Kürtler işte bu aslında ilk ilişkiye geçilen Kızı [başlardı. Mr. Dunmore'un sonraki mektuplarından birinden öğrendiğimiz üzere, bu Kürtçe konuşan grup önemli Alevi ocaklarından Ağuichen'e bağlı bir Kızılbaş aşiretiydi.11 Gene yukarıda bahsi geçen mektubunun başka bir yerinde "Protestan bir Kürt reisi" diye bahsettiği Ali Gako da bu ilk temasa geçilen Kızılbaşların başıydı. Henüz daha Türkçe konuşan Kızılbaşlar ile Kürtçe konuşanları arasındaki bağlantının keşfedilemediği bir dönemde, Kızılbaşların etnik kökenine dair ilk tezi Arapkir'den yazan Mr. Richardson adlı misyoner Temmuz 1856 tarihli mektubunda ortaya atmıştı:"Kızılbaşların Kürt olmadığı kesindir, çünkü Kürtçe konuşmuyorlar ve Kürtler onlardan nefret ediyor. Kendilerine özgü bir lisanları eskiden var olmuş olsa bile şimdi tamamen unutulmuş olmalı, çünkü şu anda sadece Türkçe konuşuyorlar. Osmanlılardan [da] tamamiyle farklı bir halk oldukları bu iki ırkın birbirlerine karşı duydukları büyük nefretten beHi."lx Mr. Dunmore, Mr. Richardson'tn Kızılbaşların etnik kökeni konusundaki fikrine katılmayacaktır, zira onun tanıdığı Kürtler ile Kızılbaşlar arasında dil dışında hiçbir fark yoktur, dolayısıyla o, Kürtlerle Kızılbaşların aynı kökenden geldiğinden emindir. Mr. Richardson\ ve onun gibi düşünenleri yanltanın ne olduğu hakkındaysa şöyle bir açıklama getirir:*Harput'un ovalarında ve Arapkir ile Sivas bölgelerinde Kızılbaşların Kürtçe değil de Türkçe konuşuyor olmaları aslında o kadar da tuhaf değil. Onlar uzun zaman önce göçebe hayatı bırakıp köylere yerleşen ve tarımla uğraşmaya başlayan, böylece de Türklerle sürekli şekilde temas halinde olup dağ Kürtleriyle hemen hemen tüm ilişkilerini kesmiş ve bu yüzden de zamanla Kürtçeyi unutmuş Kürtlerin soyundan geliyorlar.'^ Her ne kadar bu etnik köken tartışması açık bir sonuca ulaşmayacaksa da Ali Gako ve aşireti MH'da bundan sonra sadece Kürt değil, Kızılbaş Kürt olarak tanımlanacaktır; yani Türkçe konuşan Kızılbaşlar ile Kürtçe konuşanları arasındaki bağlantının farkına varılmıştır artık.

Kızılbaşların etnik kökeni hakkında karşıt tezler öne süren Mr. Dunmore ve Mr. Richardson'm bölgenin Özellikle de İslam dönemi tarihiyle ilgili bilgilerinin fazla olmadığı açıktır. Müsteşriklerin kaleme aldıkları en temel literatürü dahi pek yakından takip etmedikleri, mesela Kızılbaşlar ve kökenleri hakkında yazdıkları hiçbir yazıda bu gruplarla Safeviler arasındaki tarihsel bağlantıdan haberdar olduklarına dair bir ipucu vermemelerinden belli oluyor. Ayrıca her bir misyonerin

21.Mr. Dunmore Ağuichen'in bir Kızılbaş ocağı olduğunu bilmemektedir. Ancak mektubunda Ali Galco'nun akrabalarının oturduğu "Aghouchan" adlı bir köye gittiğini yazmasından, köyün adının kelime anlamı olarak "zehir içen" anlamına geldiğim ve çevredeki aşiretlerin dini liderlerinin bu köyde yaşadığım söylemesinden sözkonusu köyün bu ocağın merkezlerinden biri olduğu sonucunu

- çıkartabiliyoruz. "Kharpoot: Letter from Mr. Dunmore, March 4, 1857" MH Temmuz 1857: 219.
22."Arabkir: Letter from Mr. Richardson, July 14, 1856" MH Ekim 1856: 298.
23."Kharpoot: Letter from Mr. Dunmore, March 4, 1857" MHTemmuz 1857: 220

gözlem yaptığı alan doğal olarak oldukça sınırlıydı ve kendine özgü yerel dinamiklere sahipti, ancak bütün bunlar misyonerlerin konu hakkında kesin dille büyük genellemelerde bulunmalarını engellemedi. MH'nin sayfalarında yer alan Kızılbaşların etnik kökenine dair kısa tartışma hızla yerini misyonerler açısından çok daha önemli olan Kızılbaşların dini kökenleri sorusuyla yer değiştirecek, ancak son derece sınırlı bilgi ve gözleme dayalı olarak bu gruplar hakkında büyük spekülasyonlarda bulunma eğilimi artarak devam edecektir. Şimdi kısaca bu konudaki tezlere bir göz atalım.

Mr. Dunmore'un Kızıl başlarla ilgili ilk mektubunda bu kişilerin inançlarına dair üç gözlem yer alıyordu; ancak sözde Müslüman oldukları, bilebildikleri kadarıyla İsa'ya inanıp incil'i benimsemeye açık oldukları ve bir takım tuhaf batıl inançları olduğu. Kızılbaşların neden yalnızca sözde Müslüman oldukları ve din- lerindeki "batıl inançların" yoğunluğu bir süre sonra Mr. Dunmore tarafından çok daha "'teknik" bir şekilde açıklanacaktır. Kızılbaşlar ancak sözde Müslümanlardı, çünkü "onlar kılıç zoruyla Müslüman yapılmış Hıristiyan bir ırkın neslindedir." Kuranıkerim'e ve Muhammed'e değil İncil'e ve İsa'ya inanıyorlardı, ama Müslümanlardan korktukları-için İsa'yı Ali adıyla anıyorlardı.²³ Mr. Dunmore'un bu iddiasını teyid eden Mr. Nutting, Adıyaman'da dinlediği Kızılbaş deyişlerinde İsa'dan "Allah'ın Arslanı" olarak söz edildiğini bile tespit etmişti.¹⁴ Aslında Urfa'da görevli olan Mr. Nutting, kısmen de Adıyaman'da mevcut bu 15, 000 kadar İsa dostuna yakın olmak için bir süreliğine çalışmalarını o bölgeye kaydırmaya karar vermişti.

Alevilerin batıl inançları konusuna gelince, Yozgat şubesinde görevli Mr. Ball bütün bu inançların kökenini çok daha bilimsel görünen bir kavram ile, paganizm kavramıyla açıklamayı yerinde bulmuştur: uKızılbaşlar tam anlamıyla Müslüman olarak kabul edilemezler. Onların dini daha ziyade Hıristiyanlık, Müslümanlık ve paganizmin bir karışımı gibi görünüyor."Xi Bu paganizm kavramı, ne Mr. Ball ve ondan sonra bu kavramı kullananlar tarafından tam anlamıyla tarihselleştirilmiş ne de nasıl anlaşılması gerektiği ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır. Bununla birlikte bu muğlak kullanımıyla paganizm artık Kızılbaş dîninin tarifinde olmazsa olmaz bir nitelik kazanmıştır.

Aslında Mr. Ball'ın kendisi aynı mektubunda, misyonerlerin Kızılbaşlık hakkında bu tip büyük tezlerle ortaya çıkmalarının ne derece sorunlu girişimler olduğunun ipuçlarını vermiştir: "[Kızılbaşların] dini inançları hakkında kesin bilgi edinmek çok zor, çünkü Müslümanların gerçek kimliklerini öğrenmelerinden aşırı derecede korkuyorlar."⁶ Gerçekten de o dönemde Kızılbaşların inançları konusundaki meşhur ketumlulukları MH sayfalarında sık sık dile getirilen bir durumdur. Ancak misyonerlerin Kızılbaşlık hakkında yeterli bilgi edinmelerini

23. age., sf. 220.

24."Mission to Central Turkey: Oorfa: Letter from Mr. Nutting, July 30, 1860" MH Kasım 1860: 345.

25."Lecter from Mr. Ball, August 8, 1857" MH Aralık 1857: 395.

26.age., sf. 395.

engelleyen tek şey bu değildi. Her şeyden önce misyonerlerin büyük kısmı ve görebildiğimiz kadarıyla Kızılbaşlar hakkında yazanların tümü yerli halkla doğrudan iletişime geçebilmelerini sağlayacak dilsel yetkinlikten yoksundular ve çoğunlukla tercüman kullanmak zorundaydılar. Sık sık da edindikleri bilgiler doğrudan doğruya gözleme değil, bu tip, çeşitli vesilelerle ilişki halinde buldukları ve kendileri Kızılbaş olmayan şahıslardan duyduklarına dayanıyordu. Tabii bütün bunlar misyonerlerin yapmaya çalıştıkları işin doğasından kaynaklanan sorunlardı. Ancak gene de üzerinde düşünmeye değer olan, bilgi teminindeki bütün bu sınırlanmışlıklarına rağmen bazı misyonerlerin Kızılbaşlar ve Kızılbaşlığın kökeni hakkında ciddi spekülasyonlarda bulunmaktan

geri durmamış olmalarıdır, zira her ne kadar sahiplerinin açıkça bir bilimsellik iddiaları yok idiyse de misyonerlerin bu spekülasyonlarının zamanla ya doğrudan, daha sıklıkla da seyyahlar vasıtasıyla akademik çevrelerin de konuyla ilgili soru ve yaklaşımlarını önemli oranda şekillendirmiş olduğu kanısındayım.^

Peki bu tezlerin genel misyonerlik söylemi içerisindeki işlevi neydi? Bu soruyu yanıtlamada misyonerlerin asıl hedef kitleleri olan Ermenilerin dini inançlarına yönelttikleri eleştiriler ile Kızılbaşlık hakkında yaptıkları gözlemler arasındaki paralelliklere kısa bir göz atmak aydınlatıcı olabilir. Misyonerlere göre Ermenilerin de sözde ait oldukları din ile olan ilişkileri sadece yüzeyseldir ve çoğunlukla doğudan gelen etkiler sonucu dinleri batıl inançlarla örülmüştür. Ermenilerin misyonerlerce sık sık eleştiri ve alayla karşılanan evliyalara bağlılık ve kabir ziyaretleri türünden bu batıl inançları Kızılbaşlarınkiyle önemfi oranda örtüşmek- teydi. Ayrıca bu iki grubun da dini liderleri sürekli olarak cahillikle ve kendi halklarına karşı istismarcı olmakla suçlanmaktaydı. Her ne kadar MH'da Kızılbaşlar ile Ermeniler arasında bu tür açık ve birebir bir karşılaştırma yapılmamışsa da her iki grup hakkında yapılan gözlemlerin desteklediği sonuç herhalde aşağı yukarı aynıydı: Bu iki grubun da dini İnançları pek fazla "ağırlığı olan" cinsten değildi, dolayısıyla Protestanlığa döndürülmeieri pek de zor olmasa gerekti. Mr. Herr/c/<'in Kasım 1805'de kaleme aldığı sözlerinde, bu düşünce Kızılbaşlara yönelik olarak şöyle ifade ediliyordu: "[Kızılbaşlar hakkında] artık bazı noktalar açıklığa kavuşmuştur. (...) dini inançları ve geleneklerinin onları sıkıca bağlayacak kadar

26. Yukarıda, o dönemde Anadolu'yu gezen ve çoğunluğu bilim adamı veya diplomat sıfatlı seyyahların misyonerlerin Kızılbaşlara yönelik fikirlerinden, ya doğrudan temas ya da misyonerlerin yayınları aracılığı İle haberdar olduğunu belirtmiştik. Misyonerlerin bu tip konulardaki fikirlerini yaymalarında başka mekanizmalar da önemli rol oynuyordu. Bunlardan en önemlisi, miyonerlerin doğrudan akademik ve yarı popüler nitelikteki dergiler için hazırlamış oklukları makalelerdi. Bu tip dergilerde Aleviler hakkında yaptıkları yayımlarla dikkat çeken ilci misyoner G.E. White ve Steven van Reusselaer Trowbridge'dir. Örnek olarak bu kişilerin şu yayınlarına bakılabilir: Reveran G.E. White: "Survivals of Primİtive Religion Among Peoples of Asia Minör" Journal of the Transactions of the Victoria İnstitıtu 39 (1907): 146-166; "The Shia Turks" Journal of the Tınnsnctions of the Victoria İns ti tu re 40 (1908): 225-239; "The Alevi Turks of Asia Minör" Cıntemporary Rcvıew 104 (1913): 690-698; "Some Non-Conforming Turks" Moslem World 8 (1918) 3: 242-248; Steven van Reusselaer Trowbridge: "The Alevis, or Deifiers of Ali" Harvard Thcological Review 2 (1909) 3; "The Alevis"Thc Moslem World 11 (1921): 253-266.

ağırlığı ve cüssesi yoktur, Muhammed'e ve Kuranikerim'e olan inançları da sadece sözde kalmaktadır, işte bu yüzden, yaklaşık 12 yıl önce Protestan Ermeni kardeşlerimiz onlara İncil'i götürdüğünde onu kabul etmişlerdir, her ne kadar bunu samimiyetle mi yoksa çıkar umuduyla mı yaptıklarını bilmesek de."*7 Öyle görünüyor ki Mr. Herrick'e göre Kızılbaşların dini -herhalde aynen Ermenilerininki gibi- Protestanlık ile aynı klasmanda değildi. İşte bu "hafifliklerinden" dolaydır ki Protestan Hıristiyan!ar için Ermeniler ve Kızılbaşlar en verimli çalışma alanları olmaya adaydı. Burada dikkat edilmesi gereken bir husus da bu "hafifliğin" aslında bir "karışım" olma haliyle bir arada bulunması, hatta biraz ironikçe de olsa birincinin ötekinin bir anlamda nedeni olmasıdır.iB Bu bağlamda hafiflik, saf ve otantik olandan farklı olarak özde birbiriyle hiçbir uyumu olmayan, adeta tesadüfen bir araya gelmiş Öğelerin karışımından oluşmanın veya saf ve otantik bir geleneğin dışardan gelen yabancı etkilerle saflığını yitirmesinin bir türevidir. Sürekli İncil'e yaptıkları vurgu ile bu saflık ve otantiklik iddialarını kanıtlayıp pekiştiren misyonerler, "ağırlığa" haiz geleneklerinin en doğru temsilcileri olarak kendilerini de bu söylemsel yöntemle "hafif" dinlerin cahil ve sahtekar liderlerinden ayırıştırıyorlardı.

Peki misyonerlerin Kızılbaşlara yönelik ilgisini bu kadar uzun süre canlı tutan neydi? Misyonerlerin mektuplarına bakılırsa bu ilgiyi bu kadar uzun süre canlı tutan, ilginin karşılıklı

olmasıydı. Dunmore'un Kızılbaşlara yönelik ilk umut dolu teşhisinden sonra Anadolu'nun farklı bölgelerinde görevli birçok misyoner merkeze yolladıkları raporlarda Kızılbaşlara özel yer ayırıp, bu ilginç insanlar tarafından ne kadar dostane karşılandıklarına ve bu grupların Protestanlığa ne kadar meyilli olduklarına dair haberler geçiyorlardı. Her şeyden Önce Kızılbaşlar, misyonerlerin yaptıkları işi "aptallık" (foolishness) olarak görmeyip, kendilerini ilgi ve saygıyla dinliyorlardı.¹⁹ Köylerini ziyaret eden misyonerlere bir çoğu izzet ikramda bulunmayı da ihmal etmiyordu.³⁰ Bunun da ötesinde kendi dinlerinden artık koştuklarını ve Protestan olmaya hazır olduklarını açıkça söyleyenler bile

27."Westen Turkey Mission: Letter from Mr. Herrick, November 16, 1865" MH Mart 1866: 69

28.Yani Mr. Herrick'e göre bu "hafiflik" Kızılbaş dininin özünde olan bir şeydir, dolayısıyla Kızılbaşlar doğal olarak dinlerine sıkıca bağlı olmamalıydılar. Oysa MH'da bu varsayımın aksine işaret eden gözlemler de yer almaktaydı. Mesela 1857 yılında Yozgat'tan yazan Mr. Baü bu konuda şunları söylüyordu; "Onlar [Kızılbaşlar] ülkedeki diğer mezheplerden, her birinin dinlerinin inanç ve ritüelleriyle ramamiyete yoğrulmuş olmaları itibariyle belirgin bir fark arz etmektedirler." "Letter from Mr. Ball, August 8, 1857" MF/Aralık 1857: 395.

29.Sık sık misyonerlerin yaptıkları işin yerli halk tarafından "aptallık" olarak telakki edildiğini Mr. Pollard adlı bir misyonerin mektubundaki ifadeden anlıyoruz: "Arabkir: Letter from Mr. Pollard, August 20, 1858" MH, Aralık 1858: 375.

30.Misyonerlerin nispeten ayrıntılı bir şekilde anlattıkları Kızılbaş gruplarına yönelik birkaç ziyaretten bu izlenimi ediniyoruz. Bununla birlikte misyonerlerin neleri anlatıp neleri anlatmadıkları konusunda seçici davrandıklarım tahmin edebiliriz, yani büyük olasılıkla onları pek de hoşça karşılamayan Kızılbaş grupları da vardı. Örneğin MH'a sayfalarına yansıyan bir olayda, kendisine İncil'in bir nüshası verilmek istenen ve büyük olasılıkla Kızılbaş dedesi olan bir kişi misyonerlerin bu davranışına sinirlenir, onları dövmekle tehdit edip söyle der: "Her milletin kendi ibadeti olduğunu bilmez misiniz? Gidin kendi millerimize vazedin ve bizi rahat bırakın "Arabkir: Letter from Mr. Richardson, July 14, 1856" MH Ekim 1856: 297.

vardır. Mesela Adıyaman'da bir grup Kızılbaş; ziyarete giden Mr. Nutting, bu insanların içinde buldukları ruh halini şöyle yorumluyordu: "Bu civarlarda kendi dinlerinden tatmin olmayan ve incil'i arzulayan Kızılbaşlar olduğunu biliyordum. Artık bu bölgedeki köylerde mevcut ibadetlerinden tatmin olmama halinin son derece yaygın olduğunu rahatlıkla bildirebilirim."³¹ Mr. Nutting in söylediğine göre onun Adıyaman'a geleceğini duyan birçok Kızılbaş, kendilerini ziyaret edip onlara İncil'i öğretmesi için haber yollamıştı. Bunlar arasında özellikle köylerini ziyaret etmesini rica eden bir grubun bu arzusunun yerine getirir Mr. Nutting. Bu köyde çadırına misafir olduğu aşiret lideri "Ali Molah"³² ona, yakın zamanda ikiyüz kişi ile birlikte dedelerinden, var olduğunu iddia ettiği kitaplarını görmeyi talep ettiklerini ve artık bu kitapta yazanın dışında hiçbir şey uygulamak istemediklerini bildirdiklerini söyler. Dede tek nüshanın müridinde olduğunu söyleyip kitabı çıkarmayınca, Ali Mola ve yandaşları herkesin önünde onu reddetmiş, artık hiçbir konuda dedelerine danışmama kararı almışlardır. Ayrıca kendi kendilerine o tarihten itibaren içki içmeyeceklerine, hırsızlık yapmayacaklarına, adam öldürmeyeceklerine ve ibadetlerini artık gizlice değil açıktan açığa ve hangi inançtan olursa olsun hiç bir insanı dışlamadan yapacaklarına dair de söz verirler."

Misyonerlerin onların köylerini ziyaretlerine mukabil kimi Kızılbaşlar da misyonerlerin şehirlerdeki merkezlerini ziyaret ediyorlardı. Bazıları pazar ayınlarına katılıyor, hatta köylerine ya da aşiretlerine İncil'i öğretecek hoca talep ediyorlardı. Daha da önemlisi bunlar arasında açıkça Protestanlığını ilan edenler bile vardı. Sivas'tan "Kızılbaşlar—Yardım Lazım" başlığıyla yazan Mr. Parsons, çevreden gördükleri bütün zulüm ve baskıya rağmen Protestanlıklarında ısrar eden böyle bir gruptan Ocak 1857 tarihli mektubunda şöyle bahsediyordu: "Geçen Ekim ayında, bu kişilerden beşi pazar ayinimize katıldı ve ertesi günü beni çağırdı. Protestan olduklarını ve eski putlara tapma geleneklerini bırakıp yeni bir dine geçtikleri için zulüm görmekte olduklarını (persecution) söylediler. Köylerinin yöneticisi konu- mudaki bir Türk bunları hapsedmiş ve putatapar Kürt

akrabalarının kışkırtmasıyla bunlara zulmediyormuş." Mektubun devamında Mr. Parsons, bu gruptan olup aylar önce satın aldığı bir Türkçe İncil'i köyüne götürdüğünden beri çeşitli baskılara maruz kalan bir gencin başından geçenleri anlatır. Bu inançlı genç çocuğun elinden önce incil'i alınır, sonra bu genç çocuk hapse atılır ve ondan sonra da zorla dağdaki isyankar Kürtlere karşı savaşın diye askere yollanır. Bu da yetmezmiş gibi en sonunda zincire vurulup İstanbul'a sürgün edilir. Bütün bunlara "hiç

31."Mission to Central Turkey: Oorfa: Letter from Mr. Nutting, July 30, 1860" MH Kasım 1860: 345.

32."Molah" olarak yazılan unvan, "Molla" kelimesinin bozulmuş bir şekli olabilir. Ancak MH'nın başka yerlerinde "Molla" elimesi "Molhh" şeklinde, yani iki "l" ile transkribe edilmiş olduğu için biz burada sözü geçen kelimeyi okunduğu şekliyle bırakmayı tercih ettik.

33.age., sf. 346. Mr. Nutting'in yazdıklarının doğruluk payını ölçmek elbette mümkün değil, bununla birlikte Ali Mola'mn dedeleri konusunda söyledilerinin hemen akabinde Mr. Nutting onun çadırında yapılan ve kendinin de katıldığı bir cem törenini tasvir etmiş olduğuna göre Ali Mola'mn dedelerle olan anlaşmazlığı belli ki cem töreni yapmalarını engelleyecek nitelikte değildir/ adım atmadan, İncil'e olan inancını hiçbir zaman inkar etmeden" dayanmıştır sözü edilen genç. Bu acıklı zulüm hikayelerinden daha da acısı bu yeni Protestanlara yollanacak bir hocanın bile bulunmayış olmasıdır diyerek mektubuna devam eden Mr. Parsons yazısını şu mesajla sonlandırır: " 'Mahsulgerçekten çok bol ama çalışan yetersiz; buraya gelin vebize yardım edin' demekten kendimi alamıyorum. Amerika'da korkarım duyulması gerektiği kadar duyulmayan bu feryad kulaklarımıza tazelikle, yürek ezici bir mertlikle ulaşıyor."*

Buradaki amacımız bu hikâyelerin gerçeklik payını ölçmek değil. Bununla birlikte hem Kızılbaşlara hem diğer gruplara yönelik anlatılan ihtida hikâyelerinde mevcut olan bir takım ortak temaları ve kalıplaşmış anlatım tekniklerini tespit etmemiz yerinde olur. Herşeyden önce dikkat çeken, bu durumların hemen hepsinde Protestanlığı seçenlerin bu seçimlerinin doğrudan İncil'in etkisiyle meydana gelmiş olmasıdır. Bu temanın yaygınlığı bir yandan Protestanlığın kitabı, dolayısıyla saf ve otantik boyutunun vurgulanması işlevini görürken, aynı zamanda yeni Hıristiyanların samimiyetlerini kanıtlamanın da temel söylemsel tekniğidir. Ayrıca her keresinde ihtida eden küçük bir gruptur ve Protestanlığı seçmeleriyle eşzamanlı olarak çok daha dürüst ve ahlaklı bir yaşam sürmeye başlarlar. Hem de bu seçimlerinden dolayı çevrelerinden gördükleri zulüme rağmen inançlarına olan bağlılıklarından ödün vermezler. Konuyla ilgili mektupların çoğunda bu küçük grupların çektikleri zulümlerin -çoğu zaman pek de ayrıntı verilmeden- vurgulanmasının akabinde metin, kaleme alan misyoner tarafından bir yandan geleceğe yönelik coşku dolu bir öngörü, diğer yandan da gerekenin yapılabilmesi için Amerika'daki destekçilerinden yardım talebi ile sonlandırılır. Bahsi geçen talepler bazen doğrudan para yardımı bazen de ek insan gücü niteliğindedir. Bu özellikleriyle misyoner mektupları çalışma raporu oldukları kadar, dokunaklı ama sonu umut dolu sürükleyici hikâyeler anlatarak okuyucunun ilgisini canlı tutmak ve aynı zamanda misyonerlik faaliyetlerine yaptığı desteği sürdürmesi yönünde okuyucuyu ikna etmek maksadıyla kaleme alınmış edebi mahiyet taşıyan metinler olarak değerlendirilmelidir.

Tabii ki misyoner mektuplarının içeriklerini sadece okuyucu üzerinde belli etkiler yaratabilmek amacıyla ve belli kalıplar içerisinde anlatılan hayal ürünü hikâyelere indirgeyemeyiz. Diğer bir deyişle, bazı Kızılbaş gruplarının misyonerlere -her ne kadar sunulan ideal kalıplar içerisinde olmasa da- ilgi göstermiş oldukları muhakkaktır. Bu ilginin potansiyel olarak somut ve ciddi sonuçları olabileceğinin farkedilmest uzun sürmeyecektir, zira Protestanlıklarını ilan edip kendilerine İncil'in vazedilmesini isteyen Kızılbaşların çok kritik bir başka talebi daha vardı ki o da siyasi korunmaydı. Deyim yerindeyse işin ciddiye bindiği tam da bu noktada misyonerler nasî davranmaları gerektiği konusunda ikilemler yaşıyorlardı. Mesela 1856 yılının Ekim ayında

ABCFM'm Sivas şubesine, bu şehre 30-40 mi! mesafedeki bir köyden bir grup Kızılbaş gelip "Biz Protestanız" deyince ve

34."Letter from Mr. Benpmin Parsons, January 6, 1857" MH Mayıs 1857: 144-145 ardından misyonerlerden kendilerini eğitecek hoca ile birlikte çevreden gelen baskılara karşı siyasi korunma isteyince şubede görevli Dr. Jewettve yanındakiler ne yapacaklarını şaşırırlar. Bu şaşkınlığın nedenini Dr. Jevvettşöyle açıklar: "Bu 'yeni mühtedilere' ne diyeceğimizi şaşırılmıştık. Müslümanlıktan dönmüş birini korumaya çalışmak bu bölgede henüz denenmemiş bir şey."35 Misyonerleri düşündüren aslında iki soru vardı: Birincisi, bu yeni Hıristiyanlara İncil'i öğretmeleri için yerli halktan hoca yollansa, etraftaki komşu aşiretlerin tepkisinin olumsuz olma ihtimali karşısında yollanan kişilerin güvenliklerini sağlamak zor olabilirdi;36 ikincisi ve belki de daha önemlisi, Kızılbaşlara yönelik tam teşekküllü bir girişim adeta hükümetin ve ortodoks Müslümanların tahammül sınırlarını test etmek anlamına gelebilirdi, zira Kızılbaşlar sadece sözde de olsa Müslümandılar.37 Ayrıca bu tür bir çaba misyonerlerin Ermeniler arasındaki çalışmalarını da tehlikeye atabilirdi. Dr. Jevvettin yazdığı mektubun "Şaşkınlık" başlıklı kısmında, Kızılbaşlara yönelik çalışmaların doğuracağı bu sorunlara değinilmesini takiben şu sözler yer alır: "Ama öte yandan, doğrudan Rabbimiz'den aldığımız rehber Kitabımızda baktığımızda 'İncil'i bütün yaratılmışlara götürün' emrini görüyoruz ve bunun otoritesinin herşeyin üstünde olduğunu düşünerek, (hocalık için) uygun bir kişi bulunduğu taktirde talepte bulunan bu Kızılbaşların arzularını yerine getirmeye karar verdik."13 Hakikaten de kısa bir süre için dahi olsa Baron Krikore adında, MH'a göre eskiden Müslüman olan biri Sivas'ta Hıristiyanlığı seçtiğini söyleyen Kızılbaşlara yollanır.3' Aynı zamanda birkaç misyoner, "az sayıda ve cahil de olsa bu insanların akıllı ve güdü dostları olduğunu" göstermek maksadıyla bölgenin mülki amiriyle baskıların sona erdirilmesi konusunda gidip konuşur.40

Ancak Kızılbaşların istediği şekilde bir siyasi koruma hiçbir zaman sağlanmaz, çünkü onların beklediği, kendilerine müdahale edilmeyeceğine dair bir padişah fermanıdır, aynen Protestan Ermeniler için çıkartılmış olanı gibi: "Hemenhemen her gün her köşeden [Kızılbaşlar] arasında bir hareketlilik, bir uyanma haberi alıyoruz. Diyorlar ki tek istediğimiz Ermenilerin Protestan olanlarında olduğu gibi, dinimiz yüzünden taciz edilmeyeceğimize dair bize de bir padişah fermanı verilmesi. O zaman her konuda ona (sultana) boyun eğeriz, bütün vergilerimizi öder, daha önce yaptığımız gibi hırsızlık yapıp adam öldürmeyiz."^ Bu tip talepleri mektupları aracılığıyla merkeze ileten misyonerler sık sık 1856 yılında çıkan Islahat Fermanı'na atıfta bulunup, aslında bu kişilerin Hıristiyanlık'a dönmesinde artık

35."Sivas: Letter from Dr. Jevvett, December 16, 1857" MH Nisan 1858: 109.

36.Mesela Sivas'ta bir grup Kızılbaş'a yollanan bir İncil hocasının komşu aşiretlerin baskısı nedeniyle oradan ayrılmak orunda kalması hakkında bkz. "Sivas: Letter from Dr. West" MH Nisan 1861: 101

37.Bu korkunun ilk ve en açık ifadesi için bkz. "Arabkir.- Letter from Mr. Richardson, July 14, 1856" Ekim 1856: 296.

38."Sivas: Letter from Dr. Jevvett" sf. 110.

39.Ancak Baron Krikore kısa süre sonra güvenliğinin garantilenememesi nedeniyle görevini yarıda bırakıp geri döner: "Sivas: Letter from Mr. Winchester, November 28, 1860" MH Mart 1861: 71.

40."Sivas: Letter from Dr. Jewett" sf. 109-110.

41."Mission to Central Turkey: Oorfa: Letter from Mr. Nutting, July 30, 1860" MH Kasım 1860: 347

yasal hiçbir engelin kalmadığını belirtirler, ancak gene de -belki de üst kademelerden onay gelmediğinden- Kızılbaşların resmi anlamda politik korunma taleplerine olumlu yanıt veremezler.41 Misyonerlerin Kızılbaşlara yönelik risk almadaki isteksizliklerinin nedenlerinden biri de onların samimiyetleri hususundaki şüpheleriydi. Her ne kadar özellikle ilk yıllarda konu hakkında yazılan mektupların çoğunun genel havası son derece iyimser ve coşkulu idiyse de satır aralarında bu tür şüphelerin varlığını ve zamanla arttığını farketmek hiç de zor değil. Mesela, Kızılbaşlara yönelik

ilginin nispeten azaldığı bir dönemde, 1869 yılında misyonerlik faaliyetlerinin Batı Anadolu kanadı kısmı hakkında kaleme alınan bir raporda şunlar yazılmıştı: "Kızılbaş Kürtler gene kendilerine hoca gönderilmesi için talepte bulunuyorlar. Bir önceki pazar ayininde yedisi hazır bulundular; onlar kadar dikkatli dinleyici hiç görmemiştim. Artık biraz anlamaya başladığım Şark sahtekarlığını göz ardı etmeksizin bile duruma baktığımda, İncil'in ne söylediğini bilmek arzusunda olduklarına inanmak dışında bir şey yapamıyorum. Bazıları Protestan olarak kayda geçirilmek istediklerini bile söyledi. Bu adımı atarlarsa, çok uzun sürmeden onlara hocalar yollayıp bu tür taleplerde bulunmalarının dünyevi kaygılar dışında nedeni olup olmadığını kesin olarak belirleyebilmeliyiz."⁴¹ Aslında Protestanlık'ı seçmiş Kızılbaşların niyetlerinin kısmen ya da tamamen dünyevi olması tek başına o kadar da kaygı verici bir durum değildi, hatta büyük olasılıkla çoğu İhtida durumlarında sık sık söz konusu olmuş, bir anlamda misyonerlerin alışmış olduğu türden ikilemlerdi bunlar. İtici gücün ilk anda dünyevi motiflerde bulunması dinen de illa ki sorunlu bir şey değildi, zira bu ilk hareketler uzun vadede daha anlamlı sonuçlar doğmasına vesile olabilirdi. Bu açıdan Kızılbaşlara yönelik kaleme alınmış aşağıdaki ifade ve benzerleri ilginçtir: "Niyetlerinin mümkün olanın en kötüsü olduğunu itiraf etsek bile, kim diyebilir ki Tanrı onların İhtidasını kutsamayacaktır ve belki de onları İmparatorluğun ortodoks Müslümanlarına ulaşmak için araç yapmayacaktır"⁴⁴ He ne kadar Anadolu halkının iç dinamikleri hakkında daha derin bilgiye sahip biri için, Protestan olmuş bir grup Kızılbaşın ortodoks Müslümanların Hıristiyanlaşmasına vesile olabileceği fikri bir safdillik olarak görülebilse de burada önemli olan, din değiştirme olaylarında pragmatizmin yerinin olabileceğini misyonerlerin kendilerinin de kabul etmiş olmalarıdır. Dolayısıyla Kızılbaşların samimiyeti konusunda asıl rahatsızlık veren büyük olasılıkla onları harekete geçiren güdünün niteliğinden çok, Protestanlık iddiasında olmalarına rağmen bu konuda attıkları somut adımların yetersizliği idi. Bu somut adımlar arasında, ihtida eden grupların Hıristiyan olarak kayd edilip vaf-

42. Mesela age., sf. 347.

43. "Mission of the Board: Western Turkey Mission" MH Temmuz 1869: 224.

44. "Western Turkey Mission: Sivas: Letter from Mr. Livingston, May 15, 1865" MH Ağustos 1865: 246.

tiz edilmesi, ilerleyen zamanla kendi kiliselerinin kurulması ve çevreye İncil'in vazedilmesi konusunda etkin rol almaları vardı ki bu konuların hemen hemen hiçbirinde Kızılbaşların hareket etmeye hazır olduklarına dair bir işaret mevcut değildi.

Yukarıda Özetlemeye çalıştığımız Amerikan misyoner ve bazı Kızılbaş grupları arasındaki ilişkinin iç dinamiklerini şimdi de Ali Gako ve aşiretinin misyonerlerle olan temaslarına yakından bir göz atarak, yani belli bir örnek üzerinde biraz daha netleştirmeye çalışalım. Amerikan misyonerlerin Kızılbaşlar ile ilişkisi yukarıda da belirttiğimiz gibi aslında Ali Gako ile başlamıştı. O hiç tartışmasız en meşhur ve MH okuyucularının en yakından tanıdığı Kızılbaş kökenli Protestandı, zira Kızılbaşlardan bahseden raporların çoğunluğunda adı geçen ve uzun süreli takip edilen tek isimdi. Çemişgezek civarlarında yarı göçebe bir yaşam süren ve pek de büyük olmayan bir aşiretin reisi olan Ali Gako ile MH okuyucuları, Mr. Dunmore'un yukarıda alıntıladığımız mektubundan önce Mr. Clark vasıtasıyla tanışmışlardı. Ancak kısa sürede, Kızılbaşların ihtidası konusunda en umut dolu ve coşkulu misyoner olarak belirginleşen Mr. Dunmore ile Ali Gako arasında yakın sayılabilecek bir ilişki kurulacaktır. Dergideki sunuluş şekliyle bu hikâyenin başoyuncularından Mr. Dunmore cesur ve işine sadakatle bağlı ideal bir misyoner, Ali Gako ise Hıristiyanlığa karşı gösterdiği samimiyetiyle ideal bir mühtediydi.

Dunmore'a göre herşey 4-5 yıl evvel Ali Gako'nun efine bir İncil nüshasının geçmesiyle başlar. Ali Gako İncil'i defalarca okur ve iyice ikna olduktan sonra bu sefer kendi aşiret halkına İncil'i Öğretmeye koyulur.⁴⁵ Mr. Dunmore'ın bu bilgileri nasıl., edindiğini bilmiyoruz, ama ilginçtir ki kendisinin daha sonraki mektuplarından birinden Ali Gako'nun aslında okuma yazma bilmediğini öğreniyoruz.⁴⁶ Eğer ortada nedeni belirsiz bir karışıklık durumu yoksa, misyonerlerin ihtida

hikâyelerinde belli kalıpları, bazen de pek düşünmeksizin nasıl kullandıklarının iyi bir örneği ile karşı karşıya olduğumuzu söylemek herhalde yanlış olmaz. Mr. Dunmore'un Ali Gako'ya yönelik İdealizasyonunun izlerini aslında onun hakkında kaleme aldığı hemen hemen her satırda görmek mümkün. Mesela ilk görüşmelerinden biri vesilesiyle Mr. Dunmore Ali Gako'yu şöyle tasvir ediyor: "Tabii ki meşhur Protestan reis Ali Gako'yu görmek için büyük bir arzu duyuyordum. Kırk yaşlarında, uzun boylu, görünüş İtibariyle mert, yumuşak ve mütevazı bir adam, diğer aşiret liderleri gibi debdebeli bir giyim tarzı yok. Dış görüntü itibariyle öyle belirgin bir Özelliğe sahip değil, ama gene de tavırlarında çekici ve soylu olan bir şey var. Başkaları arasından zekası ve değeriyle hemen seçilebilir biri ve yanındakiler de onun bu özelliklerini teslim ediyorlar. Etrafındakiler arasında maneviyatını, Tanrı'nın sözünü yakından inceleyip gerçeği arayacak kadar önemseyen tek kişi o gibi. Belli ki o gerçeğin samimi ve dürüst bir arayışı."*7

Mr. Dunmore tın Ali Gako'nun samimiyeti hakkında hiçbir şüphesi yoktu

45."Arabkir: Letter from Mr. Dunmore, October 24, 1854" MH Şubat 1855: 55.

46."Kharpoot: Letter from Mr. Dunmore, June 20, 1855" MH Kasım 1855: 340.

47.age., sf. 339

Onun bıkmadan usanmadan İnci) dinlemek istediğini ve duyduklarına da ancak ve ancak aklıyla tamamen ikna olduktan sonra inandığını vurgulayarak Mr. Dunmore Ali Gako'nun bu samimiyetini okuyucularına da göstermeye çalışır. Ali Gako'nun Harput'taki misyoner merkezine yaptığı ziyaretlerinden birinden bahsederken şöyle yazar Mr. Dunmore:"Özellikle açık ve aktif beyninin çalışmasını seyretmek ve kabul etmeden önce büyük bir dikkat ve titizlikle her noktayı, her gerçeği irdelemesi İlgimi çekiyordu. Mantıklı bir şeyi algılayıp değerlendirmesi çok hızlı, ama mantıksız bir şeyi kabul etmesi yavaştı."** Mr. Dunmore'un Ali Gako'nun samimiyetine yönelik inancını teyid edecek şahitleri de vardı. Mesela Ali Gako ile ilk görüşmesinde tercümanlık yapan Nicogos, bu aşiret liderinin Hıristiyanlığa bağlılığındaki samimiyete duyduğu hayranlığı şöyle ifade eder: vBeni çağırıtığında oturup mütevazı bir Hıristiyan gibi benimle konuşmaya başladı. İncima ve Hıristiyanlığımı nasıl yaşadığıma dair beni sorguladı; incil'in içeriği ve manevi hayat hakkında o kadar bilgiliydi ki hayret ettim. (...) Protestanlık inancı ve uygulamaları hakkındaki sorgulamaları bittikten sonra, 'Şimdi ben sana bizim neye inandığımızı ve neler yaptığımızı söyleyeyim. Biz İncil'e inanıyoruz ve başka bir kitap tanımıyoruz. Muhammedi tanımıyor, İsa'ya inanıyoruz, o Tanrı'nın oğlu, tek kurtarıcımızdır. (...) Biz Protestanız. Biz [de] yıl da bir kere Aşai Rabbani (Lord's Supper) ayinini kutluyoruz. Biz bunu İncil'i bulmadan önce de yapıyorduk, ama şimdi incil'e göre yapıyoruz, aynen Kurtarıcımız [İsa'nın] yaptığı gibi. Bir kilisemiz ve girmek isteyenleri sınamaya tabii tutan bir komisyonumuz var; sınanan kişi iyi biri değilse [kilisemize] almayız. Eğer iki kişinin aralarında bir kavga olmuşsa veya birbirlerine düşmanlarsa onları Rabb'in sofrasına gelmeden önce barıştırırızAli Gako'nun ağzındanmış gibi yazılan bu satırlar oldukça ilginç, zira Protestan olmuş bir Kızılbaş, ibadet olarak olarak yaptıklarını anlatırken bildiğimiz cem ayinini açıkça çağırıtıran bir tören betimlemektedir. Öte yandan, adeta eskiden beri bir tür Hıristiyan olduklarını ve Mr. Dunmore da dahil olmak üzere bazı misyonerlerin Aşai Rabbani ayininin bir devamı olarak gördükleri cem ayinini, aslında eskiden beri gerçekten de bu niyetle yaptıklarını ima etmektedir. Bu durumda mektupta Air Gako'ya atfedilen "Biz Protestanız" cümlesiyle tam olarak ne kastedildiği konusunda bir muğlaklık ortaya çıkmaktadır. Bu muğlaklığın eşzamanlı olarak, bir yandan Ali Gako'nun samimiyetle Protestanlığı seçtiğini, öte yandan da Kızılbaşların eskiden beri devam eden bir Hıristiyanlık bağlantıları olduğunu kanıtlamak çabasından mı kaynaklandığı, yoksa Ali Gako'nun söylediklerinin bilinçli veya bilinçsiz, belki de iki aşamalı bir tercüme sonucu yanlış mı yorumlandığı sorusuyla karşı karşıya kalıyoruz.

MH'da yazılanlara bakılırsa Ali Gako Protestanlığı konusundaki samimiyetini hareketleri ile de gösteren biriydi. Protestan olduğundan beri komşu aşiretler ile

48.age., sf. 340.

49."Arabkir: Letter from Mr. Dunmore. October 24, 1854" sf. 55.

50."Mission to Eastern Turkey: ICharpoot: Letter from Mr. Barnum, December 27, 1862" sf. 117.

barış içerisinde yaşamaya çalışıyor, onlar saidırsa bile karşılık vermiyordu." Ayrıca İzmir'den memleketi olan Çemişkezek'e. Protestan olarak dönen bir Ermeni'yl bu kişinin kendi cemaatinin husumetine karşı da o korumuştur.51Başta kendi aşiretinin üyeleri olmak üzere etrafındakileri de etkilemekten geri durmuyordu Aii Gako. Mesela ilk başlarda misyonerlere çok düşmanca davranan hizmetkârı Musto bile zamanla tavırlarını yumuşatmış ve misyonerleri takdir etmeye başlamıştı. Mr. Dunmore kanalıyla, kendi ağzından Musto'nun geçirdiği değişim şöyle anlatılır: *Carabed vazetmek için bize ilk geldiğinde onu öldürmek istemiştin, ama şimdi onu sürekli dinlemek istiyorum ve İncil'den başka rehber tanımıyorum."51

MH'a yansıdığı kadarıyla Mr. Dunmore Ali Gako'nun köyünü üç kere, akrabası Yusuf Ağa'nın köyünü bir kere ziyaret etmiştir. Ali Gako'da iki kere Mr. Dunmore'a iadeyi ziyarette bulunmuştur. Bunlardan ikincisinde Ali Gako yanındaki bir grup arkadaşıyla Mr. Dunmore'un evinde bir süre kalmış ve bu esnada aşiretinin Protestan olduğu takdirde siyasi koruma altına alınıp alınamayacağını soruşturmuştur.53 Bu ziyaret hakkındaki kayıta kadar Mr. Dunmore 'un mektuplarında Ali Gako'nun siyasi korunma isteği hakkında bir belirti yoktur. Ancak konuyla ilgili MH'daki bu ilk kayıt, başından beri misyonerlerle olan bağlantılarında aşireti için siyasi korunma hakkı almanın Ali Gako açısından merkezi bir konu olduğunu açıkça gösteriyor: "Protestan Kürt (aşiret) reisi diye bilinen Ali Gako'nun bir grup adamıyla evimde bir süre kalmalarının üstünden bir ay geçti. Aynı ilk gördüğümdeki gibi yumuşak başlı olan bu adam halen manevi rehberlik istiyor. Bölgesinde bir oku! kurulması konusunda çok hevesli, ama çok iyi biliyor ki hükümetten korunma almadan böyle bir şey mümkün olamaz. Aslında buraya gelmesinin temel gayesi bu dileğini bildirmek ve Protestanların gelecekte nasıl korunacağına dair bana danışmaktı. Çok üzülmememe rağmen ona bu konuda cesaret veremedim, onu gene eli boş olarak geri yollamak zorunda kaldım."** Belli ki Mr. Dunmore, Ali Gako ve aşiretine siyasi koruma sağlanamamasından dolayı üzgündür, ancak kendi başına bu açıdan yapabileceği bir şey de yoktur, zira öyle görünüyor ki bu onu aşan bir konudur.

Peki Ali Gako'nun ve diğer Kızılbaşların talep ettiği siyasi korunmanın mahiyeti tam olarak neydi? Bu konuda çok ayrıntılı bilgimiz yok, fakat konunun 1850 yılında Amerikalı misyonerlerin ve onları destekleyen İngiliz ve Amerikalı diplomatların baskıları sonucu Osmanlı Hükümeti'nin Protestanları ayrı bir cemaat olarak resmen tanıması ile yakından ilgili olduğu şüphesiz. Yani öyle görünüyor ki Ali Gako Protestanlara sağlanan bu siyasi koruma şemsiyesinden faydalanmak beklentisindeydi. Bu açıdan bakıldığında Ali Gako ile Protestan misyonerlerin ilk temaslarının 1853 yılı civarlarında, yani Protestanların Osmanlı Hükümeti

51."Kharpoot: Letter from Mr. Dunmore, June 20, 1855" sf. 339.

52."Northern Armenictn Mission-Turkey: Kharpoot: Letter from Mr. Dunmore, June 18, 1857" MH Ekim 1857: 347.

53.age., sf. 346-347.

54.age., sf. 346-347.

tarafından resmen tanınmalarını takiben meydana gelmiş olmasının da tesadüfi olmadığı haklı olarak düşünülebilir. Aynı dönem Osmanlı Hükümeti'nin bölgedeki aşiretleri daha sıkı bir şekilde kontrol altına alma çabalarının da yoğunlaştığı bir dönemdir. Dolayısıyla o yıllarda siyasi yönden en güçlü ve en iyi korunan cemaat olarak tanımlanan Protestanların askerlikten muafiyet başta olmak üzere çeşitli ayrıcalıklarından faydalanmak, Ali Gako'nun Protestan misyonerlerle temasa geçmesinin başat itici gücü olmuş olsa gerek. Misyonerler ile bağlantıya geçen ve onlara Protestan olabilecekleri yönünde mesajlar veren diğer birkaç Kızılbaş grubunun da Ali Gako'dan esinlenerek bu tür girişimlerde bulunmuş olmaları olasılığı mevcuttur, zira Çemişkezek dışındaki Kızılbaşlar arasında bile meşhur Protestan Ali Gako'nun tanındığını MH'ya yansıyan haberlerden Öğreniyoruz." Ali Gako'nun Protestanlığına kurumsallaştırma yönünde attığı en önemli somut adım aşiretine belli bir maaş karşılığında adını daha evvel de duyduğumuz Baron Krikore'u hoca olarak tutmasıdır. Bu

olay Mr. Dunmore'un bir mektubunda ayrıntılı olarak anlatılmıştır.⁵⁷ Mr. Dunmore'uu anlattığına göre, tercümanı Baron ile Ali Gako'nun köyüne vardıklarında tesadüfen aynı gün köyde geceleyen bir devlet görevlisi ile karşılaşılır. İstanbul'dan gelip yörenin kaymakamını ziyarete gitmekte olan bu kişi ile tartışmaya girmemesi için Mr. Dunmore*'ün, tercümanı Baron'ü uyardığını özellikle belirtmesi ilginçtir, Hep birlikte Ali Gako'nun evinde misafir olan bu üçlü ile ev sahipleri arasında Kürtlerin cahilliği ve fakirliği hakkında ilginç bir konuşma geçer. Ali Gako'nun kendi aşireti ve çevre aşiretlerin içinde buldukları geri kalmışlıktan dolayı üzüntüsünü belirtmesi üzerine, hükümet görevlisi şahıs küçük bir maaş karşılığında aşiretin çocuklarını eğitecek bir hoca tutmasını tavsiye eder ona. Ali Gako bu öneriye cevaben, bu yönde daha önce girişimleri olduğunu, ama para karşılığında bile kimsenin gelip onların arasında hocalık yapmayı kabul etmediğini söyler: "Kimse bizim maneviyatımızla ilgilenmiyor, bir hoca bulsak bile ancak para için gelir buralara. Bir keresinde burada hocalık yapması için bir adam bulmuştum, hem de iyi para ödemiştin, ama zamanının yarısını ağaçların altında gölgede uyumakla geçiriyordu. Zaten altı ay kalıp daha çocuklara alfabeyi bile tam öğretmeden ayrıldı, ondan beridir de kimseyi bulamadım."** Bunun üzerine Baronkonuşmaya karışıp, kendisine makul bir ücret verdiği takdirde orada kalıp aşiretin çocuklarına hocalık yapmaya hazır olduğunu bildirir. Ali Gako da büyük bir memnuniyetle bu teklifi kabul eder ve hemen oracıkta baharda bir okul binası kuracağına dair söz verir. Ali Gako, Baron'u hem çocuklarına okuma yazma öğretsin diye hem de kendisine dini konularda rehberlik yapsın diye tutmuştur. Ayrıca Ali Gako'nun samimiyetle itiraf ettiği gibi, Baron'u maaşlı olarak tutmasının bir üçüncü nedeni daha vardır ki o da kendisine hesaplarını tutmasında yardımcı olmasıdır. Derhal o pazartesi günü Ali

55."Letter from Mr. Dunmore, January 16, 1858" MH Haziran 1858: 167.

56."Kharpoot: Letter from Mr. Dunmore, December 2, 1857" MH Nisan 1858: 113-116.

57.age., sf. 114.

Gako'nun çocuklarına Türkçe okuma yazma öğretmeye koyulan Baron'un bu görevde en az birkaç ay kaldığını MH'in daha sonraki sayılarından öğreniyoruz." Ali Gako'nun fiaron'u aşiretine hoca olarak tutması hikayesinde ilginç olan birkaç nokta var. Birincisi, bu hareketiyle Ali Gako, Mr. Dunmore ve MH okuyucularının gözünde Hıristiyanlık konusundaki samimiyetini pekiştirmiştir. Hikâyenin ikinci ve belki de daha önemli mesajı ise, Protestan misyonerlerin yerli halkın manevi gelişmesi ile birlikte maddi anlamda uygarlaşması yolunda da etkilerinin var olduğunu göstermesidir. Yani burada Protestanlaşma ile maddi anlamda uygarlaşma iç içe geçmiş iki olgu olarak karşımıza çıkıyor anlatılan. Tabii hikâyenin kurgusunun bu konuda Osmanlı Hükümeti'nin başarısızlığını öne çıkaracak şekilde tasarlanmış olması da dikkat çeken diğer bir husus. Sonuç olarak mevcut anlatılış şekliyle, yerii misyoner Baron Krikore'un ücra bir dağ köyünde, derin bir fakirlik ve cahillik ortamında yaşayan Ali Gako'nun aşiretine hocalık yapmayı kabul edişinin öyküsü, misyoner faaliyetlerinin sadece dinsel değil, ahlaksal meşruiyetinin de var olduğunu gösterme çabasına işaret etmektedir.

Ancak bütün bu gayretlere ve Mr. Dunmore'un umut dolu öngörülerine rağmen Ali Gako'nun bir süre sonra izi kaybedilecektir. Gerçekten de 1855-1861 yılları arasında aşağı yukarı 2.0 tane Ali Gako ve diğer başka Kızılbaş gruplarından bahseden yazının varlığına karşılık 1861-1880 yılları arasında Kızılbaşlardan bahseden mektup sayısı 6 civarlarına düşer. 1880 tarihinden son- raysa Kızılbaşlara değinen, uzun aralıklarla kaleme alınmış ve en sonuncusu 1890 tarihli ancak üç yazı yer alır MH'da. Tam da Kızılbaşların Protestanlığı benimsemekte bir geçiş dönemi yaşadıkları şeklinde son derece iyimser haberlerin geçildiği 1861 yılından itibaren⁶⁰, genel olarak Kızılbaşlar Özel olarak da Ali Gako'dan bahseden yazıların sayısında aniden belirgin bir düşüşün meydana gelmesindeki sebebin ne olduğunu keşfetmek aslında o kadar da zor değil, zira o yıl yaşlı misyoner Mr. Dunmore gittikçe bozulan sağlık koşulları nedeniyle İstanbul'da yeni bir göreve atanır.⁶¹ İki yıl sonra da Mr. Dunmore'Un Amerika'da öldüğüne dair bir haber çıkar MH sayfalarında. Ölüm haberini veren yazıda, özellikle başkalarının gitmeyi göze alamayacağı yerlere bile misyonerlik davası uğruna gitmekten çek- -inmemesinden ve yerli halkı kendine bağlamada gösterdiği yetenekten dolayı övülen Mr. Dunmore, kaderin cilvesine bakın ki sağlık nedeniyle geri

döndüğü ülkesinde eceliyle değil Teksaslı bir adamın silahından çıkan kurşunla ölmüştür: "Korkusuzca Kürtler arasında yaptığı geziler yüzünden biz sık sık onun hayatından endişe ederdik, ama hiç düşünmedik ki Amerika'da suikastçı Kürtlerden daha beter ellerde hayatını kaybedecek."^

Mr. Dunmore'un 1861'de Anadolu'dan ayrılmasından 1880 yılına kadar geçen

58."Out-stations" Eylül 1858: 279.

59."Western Turlcey-Station Reports" sf. 273.

60."American Board of Commissioners for Foreign Missions: Recent Intelligence" MH Mart 1861: 91.

61."Miscellanies: Mr. Dunmore as a Missionary" MH Ocak 1863: 29. Bu yeni tayin önerisi aslında ilk olarak 1857 yılında yapılmıştır: "American Board of Commissioners for Foreign Missions:

süre boyunca konumuzla alakalı çıkan yazılarda, her ne kadar Protestan olduğunu söyleyen Kızılbaşların samimiyetleri konusunda artık daha açık olarak tereddütler ifade edilmeye başlanmışsa da genel olarak bu alandaki çalışmaların uzun vadeli kazanımlar göz önüne alınarak devam etmesi yönünde görüş bildirilmiştir. Amerikalı misyonerlerin Kızılbaşlara karşı tavrında gerçek anlamda köklü bir değişim, Mr. Perry adlı bir misyonerin 1880 tarihli mektubuyla kendini gösterir. Konu hakkında kaleme almış olduğu ilk raporda Mr. Perry, bu değişimin sinyallerini Kızılbaşların dinlerini yorunlayış şekliyle vermiştir: YKızılbaşların] dini, paganizmin İslamın gelenek ve görenekleriyle şekillenmiş bir kalıntısıdır; ama benim için özellikle ilginç olan gerçek, kendi kendileri neye dayandıklarını bilme- seler bile onların panteist bir millet olmalarıdır. İnançlarını anlatmaktaki sahtekarlıkları bile panteistçe. Mesela köylerine gittiğimizde başımıza üşüşürler, İncil'imize olan sevgilerini gösterip onlara içeriğini vazettiğimiz sürece bizi dinlerler. Aynı zamanda Kitabı Mukaddesin üç kitabını da kabul ettiklerini, Kuranikerim'i reddettiklerini söylerler. Ancak çoğunlukla ertesi gün bu üç kitabın yanısıra 101 kitabı daha kabul ettiklerini öğrenirsiniz ki bu da hiç birini kabul etmemekle aynı anlama gelir, isa'nın ilahiliğini de bizimle birlikte tasdik ederler, ama kısa bir süre sonra görürsünüz ki aynı derecede saygıyı Ali'ye ve başka birçoklarına daha gösterirler, hatta şeyhlerinin bile ilahi nitelikte olduğuna inanacak kadar ileri giderler."4i Mr. Perry'nin Kızılbaşların dinini yoru m layı ş şekli daha önce bu konuda yazılanlardan çok önemli farklılıklar içermektedir. Herşeyden önce Mr. Perry Kızılbaşlıkta herhangi bir eski Hıristiyanlık bağlantısı görmemektedir, ayrıca Kızılbaşların incil'e ve İsa'ya gösterdikleri ilgiyi açıkça hafife almaktadır. Mr. Perry'e göre Kızılbaşların incil'e ve isa'ya gösterdikleri ilgi ciddiye alınacak nitelikte değildir, çünkü kendileri farkında olmasalar da onlar panteisttir ve neredeyse hemen her şeyi ilahi saymaktadırlar. Mr. Perry'nin Kızılbaşlığı tanımlarken kendinden önce bu konuda yazan misyonerlerden farklı olarak, Hıristiyan öğeleri azımsayıp panteizm kavramını vurgulaması son derece anlamlıdır, zira bu şekilde Mr. Perry, selefleri Mr. Dunmore ve onun yaklaşımını benimsemiş olan diğer misyonerleri açıkça olmasa da eleştirmekte ve onların Kızılbaşlar hakkındaki iyimser yaklaşımlarına dayanak olan kuramlarının bir anlamda altını oymaktır.

Aslında Mr. Perry, Mr. Dunmore'ın başını çektiği Kızılbaşlara yönelik umut dolu yaklaşıma karşı en güçlü bombasını mektubunun ilerleyen satırlarında kullanacaktır: "Bahsi geçen 50 ailenin Protestanlığı kendilerine özgüdür ve bizim Kalvin ist öğretilerimizle ilgili değildir. Kendi aralarında çıkmış yeni bir mezhep, paganizmin bir kalıntısı olan ve şeyhliğe aday kişinin bu m ev ki ye çıkabilmesi için gerekli olan Kutsal Çubuk'un kullanımını protesto etmiştir. Bu âdete karşı savaş açmış olan bu 'Protestanlar' (...) çok zulüm görmüşlerdir ve bu esnada iki liderleri sürgün edilmiştir."64 Mr. Perry burada Mr.Dunmore ve diğer misyonerlerin büyük bir hata yaptıklarını ve Kızılbaşların Protestanlıktan ne kastettiklerini tamamiyle

62."Wesren Turkey Mission" MH Mayıs 1880: 185.

63.age., sf. 185:

yanlış yorumladıklarını ima etmektedir. O, üç yıl sonraki başka bir mektubunda belki biraz daha yumuşatarak bu iddiasını tekrar eder: "Su Protestan Kürtler bizim anladığımız anlamda Protestan değiller. Bu, kendi Kızılbaş inanç sistemleriyle bağlantılı bazı pagan ayinlerini reddeden bir reform hareketiama bu reforme olmuş aileler diğerlerinden farklı olarak Hıristiyanlığın gerçeklerine daha yakınlar ve onları kabul etme yönünde belli ölçüde arzulu görünüyorlar."&s Mr. Perry'n'in adeta bağımsız bir Kızılbaş Protestanlığı olarak yorumladığı bir reform hareketinden bahsetmesi ilginç, çünkü gerçekten de o dönemde Kızılbaşlar arasında Çelebi Bektaşileri'nin girişimleriyle tarikçi-pençeci şeklinde bir ayırım meydana gelmiştir. "Serçeşme Hacı Bektaş'tır" sloganıyla dede ocakları etrafında organize olmuş Kızılbaşlann- doğrudan Hacı Bektaş tekkesine bağlanması yönünde çaba sarfeden Bektaşiler, paganlık göstergesidir diyerek küçümsedikleri, belli ağaçların dalından yapılan ve tarik ya da erkân adıyla anılan çubuğun cem ayinlerinde kullanımına son verilmesi ve onun yerine pençenin, yani elin kullanılması yönünde Kızılbaşlara telkinde bulunuyorlardı. Bu girişimlerin sonucunda daha önce tarik kullanan ve dede ocaklarına bağlı bazı Kızılbaş cemaatleri ayinlerinde pençe kullanmaya başlamış ve Hacı Bektaş Tekkesi'ni ocak olarak tanımışlardır. Ancak bu pençeci Kızılbaşlara Protestan veya benzeri başka bir adın verildiğine dair herhangi bir bilgi elimizde mevcut değildir." Bu durumda Mr. Perry'nin adlandırma konusundaki analizinin ne derece sağlıklı olduğunu sorgulamak durumundayız. Bir olasılık Mr. Perrytin kendisinin Kızılbaşlar arasında olup bitenler hakkında duyduklarını yanlış yorumlamış olmasıdır. Diğer bir olasılıksa Mr. Perry'nin, seleflerinin Kızılbaşlar konusunda yaptıkları hatanın yanlış bir anlamadan kaynaklandığı biçiminde bir açıklamayı bazı nedenlerden dolayı tercih etmiş olmasıdır. Yani, uzun süre haklarında yazılan çok sayıda umut dolu ve yardım talepleriyle sonlandırılan rapordan sonra, Kızılbaşlann Protestanlığa geçmeleri konusunda herhangi bir somut başarı elde edilememesinden dolayı MH okuyucuları indinde yaratılmış olabilecek hayal kırıklığı olasılığına karşı Mr. Perry böyle bir yakıştırmada bulunmuş olabilir. Onun 1880 tarihli mektubunda, Kızılbaş Kürtlerin hem yörelerinde misyoner okullarının açılması hem de çocuklarını şehirlerdeki misyoner okullarına göndermeleri konusundaki isteksizliklerinden yakınmış olması böyle bir okumayı destekler mahiyettedir/7 Demek ki Mr. Perry'nin Kızılbaşlann dini İnanç ve tavırları konusunda kaleme aldığı revizyonist tezler, bu gruplar arasında halen sınırlı bir şekilde de olsa devam eden çabaların boşa çıkması haliyle eşzamanlı olarak gelişmiş ve beiki de ikincisi ilkinin şekillenmesinde etkili olmuştur.

Mr. Perry'nin zikrettiğimiz bu iki mektubundan sonra MH'da Kızılbaşlar

64."Western Turkey Mission" MH Haziran 1883: 221.

65.Bu konuda önemli oranda unutulmaya yüz tutmuş ama kimilerince halen sözlü olarak anlatılage-len hikâyeler dışında yazılı olarak mevcut birkaç kayıt da mevcuttur. Bunlar için örneğin bkz. Nuri Dersimi: Kiirdistan Tarihinde Dersim. İstanbul 1997 ve Yusuf Ziya Yörükân: "Anadolu Alevileri ve Tahtacılar I" Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası 8 (1928): 109-150.

66."Westen Turkey Mission" Mayıs 1880: 185.

hakkında yalnızca bir yazı yayınlanmıştır. Ancak bu yazı diğerlerinden farklı olarak alandaki misyonerlerin kaleme aldığı bir rapor değil, "Gençlere" başlığı altında öze! bir bölüm için hazırlanmış, genel olarak Kızılbaşları tanıtıcı nitelikte bir yazıydı. MH'da Kızılbaşlar konusuna noktayı koyan bu yazı Amerikan misyonerlerin Kızılbaşlardan, en azından kısa vadede umutlarını kestiklerini şu cümlesiyle teyit ediyordu: "Hıristiyan bir uygarlığın parçası olmaları durumunda İmparatorluğun en mükemmel ırklarından olacak bu insanlar halihazırda dini ve ahlaki etkilere pek de açık görünmüyorlar."

Peki Mr. Dunmore'un alandan ayrılmasından sonra Protestan Kürt reisi Ali Gako'ya ne oldu? Mr. Dunmore en son 1857 yılında ziyaret etmiştir onu. Bu son ziyaretten 1862. yılına kadar Ali Gako'nun adı MH sayfalarında sadece bir iki kısa haber bağlamında geçer. Bu uzun aradan sonra, 1862 ve 1863 yıllarında Mr. Barnum adında yeni bir misyoner Ali Gako'yu iki kere ziyaret eder ve

onun halen kendine Protestan dediği ve incill'in emrettiği gibi şiddetten uzak bir yaşam sürmeye çalıştığı haberini verir. Ama maalesef Ali Gako sürdürdüğü tek taraflı barış politikası yüzünden düşman aşiretlere karşı saldırıya açık bir konuma sokmuştur kendisini ve Mr. Barnum'a, eğer hükümetin korumasını sağlayamazsa nefsi müdafaa için tekrar eski yöntemlere, yani silaha başvurmak zorunda kalacağını bildirir.⁶⁹ Bu MH okuyucularının Ali Gako'dan aldığı son haberdir.

Ancak her ne kadar Ali Gako'nun adı artık duyulmasa da MH'nın îferki sayılarını dikkatli bir şekilde okuduğumuzda Çemişgezek'teki aşiretler arasında bir takım ilginç gelişmeler olduğunu fark ediyoruz. 1873 yılında Mr. Ailen adlı bir misyoner tarafından kaleme alınan ve son on yılda sözügeçen bölgede önemli değişiklikler olduğunu belirten raporda "Yuseph Agha"nın yedi aşiretin kaymakamı olarak atandığı haberi verilir.⁷⁰ Bu haberin dolaylı olarak Ali Gako ile de ilgisi vardır, zira kaymakam olarak atanan bu Yusuf Ağa büyük olasılıkla Mr. Dunmore'un daha önce ziyaret ettiği ve Ali Gako'nun akrabalarının köyü diye tanıttığı Aguiçen köyünün Yusuf Ağası'dır.⁷¹ Bu aynı Yusuf Ağa'ya, Kızılbaşların MH'daki en son bahsi diyerek yukarıda söz ettiğimiz yazıda da rastlıyoruz. Hatta burada Yusuf Ağa'nın bir resmi bile vardır. Bu resim yazı içerisinde şu şekilde açıklanır: "Bir kaç hafta önce o yörenin dört ileri gelen adamından bir çağrı aldım. Buraya bölgenin baş mülki amirinden aldıkları bir davet üzerine gelmişler. Sultan'ın Hükümeti'ne bağlılıklarını bildirdikten sonra paşa onların her birine birer kat yeni elbise ve başka değerli hediyeler verdi. Yeni kıyafetlerini giymiş bir şekilde sultana yollamak üzere bir de fotoğraflarını çekti. Karşı sayfadaki bu fotoğrafın bir kopyasıdır. (...) O'nun [Seyid İbrahim'in] yanındaki yaşlı adam, dağların en etkili reislerinden Yusuf Ağa'dır."^{72*}

Elimizdeki bütün bu ipuçlarını birleştirdiğimizde Ali Gako'ya ne olduğu

67.H.N. Barnum, "For Young People: The Kuzzel-Bash Koords" MH Ağustos 1890: 345-346.

68."Eastern Turkey: Kharpoot: Letter from Mr. Barnum, July 22, 1863" MH Ekim 1863: 311.

69."Eastern Turkey Mission" MH Mayıs 1873: 159-160.

70.bkz. 20 no'Ju not.

71.H.N. Barnum: "For Young People" sf. 344-345.

konusunda bazı spekülasyonlarda bulunabiliriz. Her ne kadar Ali Gako'nun Protestanlık konusundaki samimiyetini ölçmemiz mümkün değilse de misyonerler ile olan temaslarının son bulmasında, bir yandan Protestanlık şemsiyesi altında siyasi koruma sağlanması gayretlerinin sonuçsuz kalması, öte yandan da aşiretinin hükümet ile uzlaşmaya varmış olması etken olmuş olabilir. Her halükârda açık olan, Ali Gako'nun ve diğer Kızılbaş grupların Amerikan misyonerler ile yaşadıkları bu nispeten kısa süreli macerayı tam olarak anlamlandıramamamız için, konuyla ilgili Kızılbaş cemaatlerinin o dönemde hem kendi aralarında hem de komşularıyla olan ilişkileri ve elbette Osmanlı Hükümeti'nin bu gruplara karşı misyoner faaliyetlerine ve başka etkenlere koşut olarak değişen siyaseti hakkında daha ayrıntılı bilgiye ihtiyacımız olduğudur.

Sonuçta Kızılbaşlar arasında görebildiğimiz kadarıyla hiçbir somut başarı kazanamamış Amerikan misyonerlerin konu hakkındaki kayıtlarını anlattıkları ilginç hikâyeler dışında bu kadar yakından irdelememizin gerekçeleri var mıdır? Aslında başlı başına ayrı bir çalışma gerektiren bu soru hakkında sadece bir-iki söz söyleyerek yazımızı sonlandıralım.

Yukarıda da kısaca belirtmeye çalıştığımız gibi, misyoner kayıtlarının önemi sadece anlattıkları hikâyelerde değil, bu kayıtların uzun vadede hem yerii hem de yabancı akademisyenlerin Kızılbaşlık konusuna yaklaşımlarını şekillendirmedeki etkilerinde yatmaktadır. Herşeyden önce Kızılbaşlık konusunda ileriki tarihlerde akademisyenler tarafından sorulacak sorular ile misyonerlerin ilgilendiği sorular arasında belirgin para Mel I ikler vardır. Her iki grup da Kızılbaşlığı belli bir etnisite temelinde anlamaya çalışmış ve gene her iki grup da Kızılbaşların halihazırdaki organizasyon şekilleri, inançları ve yaşam tarzından çok orijinleri hakkında kafa patlatmışlardır. Kızılbaşların orijinleri konusuna gösterilen bu ağırlıklı ilgi görebildiğimiz kadarıyla gene İlk olarak misyonerler tarafından ortaya atılan ve Kızılbaşlığın ancak bir senkretizm olarak anlaşılabilceği teziyle çoğu zaman birarada bulunmuştur. Kızılbaşlar hakkındaki yaklaşımları günümüze kadar şekillendiren bu senkretizm paradigması misyonerlerden beri öylesine bir "doğallaştırma" sürecine girmiştir ki görünürde Kızılbaşlık hakkında taban tabana zıt iddialarla

ortaya çıkan yazarlar bile, temelde bu ortak yaklaşımı, paylaşmışlardır.

Yabancı yazarların Kızılbaşlık konusuna yaklaşımlarını misyoner kayıtlarının hangi kanallarla etkilemiş olduğu sorusuna yukarıda kısaca değinmiştik. Misyonerlerin yerli yazarlar üzerinde doğrudan etkileri olduğuna dair de elimizde ipuçları mevcuttur. Mesela Kızılbaşlar hakkında basılan ilk Türkçe bilimsel makalelerden önemli bir kısmının yazarı olan Yusuf Ziya Yörükân, Tahtacılar hakkındaki makalelerinde birden fazla kere misyonerlerin konuya ilişkin görüşlerini eleştirmiştir. Tahtacılar hakkındaki seri makalesinin ilkinin girişinde Yörükân şunları yazar: "Sonra [Tahtacıların] diğer bir endişeleri daha vardı ki o da çok güçlerine gidiyordu. Bunların muzlim ehvalinden istifade edenler ilmi olmayarak bazı hükümler vermişlerdi: Misyonerler bunların en kadim yerli ehaliden ve Hıristiyandan dönme olduklarını zan ederek tahtacılar arasına nüfuz etmeye çalışmışlardı. Yerli ehaliden bazıları ise bunların çingene bozması olduğunu; bazıları Acem olduklarını söylemekten çekinmiyor/ardı."73 Belli ki Yörükân, Tahtacılar hakkındaki makalelerini, en azından kısmen onlar hakkında var olan yanlış görüşleri düzeltmek maksadıyla kaleme almıştır. Ona göre bu yanlış görüşlerin başta geleniyse, ilk olarak misyonerler tarafından ortaya atılan ve Kızılbaşların Hıristiyan kökenli olabileceklerine dair tezdi. Kızılbaşların orijini konusunda savundukları tezlerin bütün zıtlığına rağmen, Yörükân ve o dönemde konu hakkında yazan diğer Türk araştırmacıları ile misyonerlerin konuya yaklaşımlarında örtüşen bazı temel noktaların daha ayrıntılı bir tartışmasını başka bir makaleye bırakıyoruz.

72. Yusuf Ziya Yörükân: "Tahtacılar" Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası 12 (1929): 64.

Folklor/edebiyat dergisi